

БИСЕРКА РАЈЧИЋ

ТАДЕУШ РУЖЕВИЧ ИЛИ УВЕК ФРАГМЕНТ*Марији Денбич*

Тадеуш Ружевич се први од пољских песника рођених двадесетих година XX века након завршетка Другог светског рата надовезао на међуратну пољску авангарду и истовремено створио потпуно нов стил послератне поезије. Међу бројним одредницама приписавши себи неочекивану: Ја сам нико! Нико или песник, приповедач, драмски писац, есеиста, филмски сценариста – све првог реда. Превођен на све светске и остале језике света. Присуствујући 2009. године на Конгресу преводилаца у Кракову, уверила сам се на лицу места да је и после седам деценија откад је дебитовао још увек најцењенији и најпревођенији пољски песник. Са њим лично сусрели су се, такорећи, сви учесници Конгреса преводилаца, њих око 250. Више сати потписивао је њихове преводе, распитујући се на ком су језику. Одговарао је на бројна постављана питања о свом животу и раду, као и о томе да је био више пута кандидат за Нобелову награду, коју није добио. Уместо њега, изабран је 1980. Чеслав Милош, у то време мање познат и мање превођен кандидат за најзначајнију књижевну награду у свету. Уз то Литванац који није знао литвански већ је писао на пољском. С обзиром на то да је емигрирао, и као предавач руске и пољске књижевности, у Америци је користио енглески, што је условљавало да је његов пољски стагнирао, а није се бавио ни актуелним пољским политичким, етичким и естетичким темама. За то време, Ружевич је писао о пољској послератној стварности. Писао о најактуелнијим темама. Развијао, усавршавао свој поетски језик, премда је живео ван Варшаве и Кракова, јер није добио стан у неком од ова два најзначајнија пољска града. Јер није се додворавао актуелним

властима. Живео је чак без запослења, с обзиром на то да је целог живота био слободан уметник. Истовремено, успевао је да пише о реалности Пољске. Наравно, да буде и цензурисан, али и објављиван, превођен. Постигавши у једном тренутку, седамдесетих година XX века, тираж поезије од милион примерака. На пољском и на четрдесетак других језика. На низу источноачких језика. Тачније, на језицима свих континената.

Поред драме *Картићка*, која га је прославила у свету, написао је и драму *Бели брак*. Инспирисао га је живот песникиње Марије Коморњицке (1876–1949). Била је племићког порекла. Као и сви племићи, имала је приватне учитеље. Поред осталих предмета, учила је и стране језике: француски и немачки. Студирала је на Кембриџу, знајући по свој прилици и енглески. По завршетку студија, поред поезије, бавила се прозом, есејистиком и књижевном критиком. Тематски и стилски од свих постојећих књижевних праваца била је најближа Младој Пољској, чији представници су се залагали за „радикални индивидуализам”. Сарађивала је с најцењенијим часописом пољског модернизма – с *Химером*, који је уређивао Зенон Пшесмицки (псеудоним Мирјам), такође, племићког порекла, песник, књижевни критичар, преводилац, издавач. Сарадници часописа пропагирани су симболизам и парнасизам, уметност ради уметности, формално савршенство уметничког дела, све у супротности с владајућим позитивизмом. Као пример „важне књижевности”, наводећи тадашњу француску, италијанску, немачку, белгијску, чешку књижевност, које су извршиле значајан утицај на формирање младопољских писаца и младопољске књижевности, с акцентом на елитизму и ирационализму због чега су часопис *Химера* и његови сарадници наилазили на оштру критику због „програмског удаљавања од живота”, „изражавања високим стилем”. Међутим, ови нису одустајали од свог начина изражавања. Пшесмицки је од 1919. до 1921. године био чак министар културе и уметности, а 1933. постао је и члан малобројне, елитне Пољске академије књижевности, после 1945. укинуте.

Коморњицка је била предмет критике и као жена. Наиме, била је удата за песника, сатиричара, књижевног критичара Јана Лемањског, који је, такође, био сарадник *Химере*. Једно време чак њен секретар. Из материјалних разлога запослио се у Министарству унутрашњих послова, постао чак цензор и жесток критичар Младе Пољске и младопољског друштвеног живота уопште. Тако да је предмет његове критике постала и његова жена Марија Коморњицка. Та критичност је ишла дотле да је био до те мере љубоморан на њу, да је претио да ће је због њених схватања живота и уметности убити, а и себе, што ју је 1907. довело до лудила. Због

тога ју је породица сместила у психијатријску клинику, у којој је провела 7 година. Да би избегла мужевљево даљу критику, престала је себе да третира као жену. Повадила је све зубе, облачила се и понашала као мушкарац, преименовала је себе у Пјотра Власта. Спала је у пећи своју веома модерну женску гардеробу, почела је да облачи мушка одела, да пуши лулу и носи мушку фризуру, да себе у разговору третира у мушком роду. Непосредно после завршетка рата, Ружевич је упознао и спријатељио се с њом. Умрла је 1949. године. Посветио јој је драму *Бели брак*, која је објављена тек 1975. године.

Седамдесете године у Пољској биле су период ослобађања од канци комунизма. Жене су добијале све већу слободу. Посебно уметнице. За Ружевичеву драму *Бели брак* заинтересовала су се бројна пољска позоришта, а била је преведена и на више језика. На српски за Атеље 212 превео је Петар Вујичић, један од његових првих преводилаца уопште. Изненада је пољска црква кренула с критиком Ружевичеве драме и њега као личности. Што га је, по мишљењу многих критичара, коштало и недобијања Нобелове награде, мада се ова у то време додељивала управо писцима који су трпели комунистичку цензуру.

Чеслав Милош је непосредно после рата, знајући енглески, који још увек није био у моди, ушао у дипломатске кругове. Осетио је добре и лоше стране рада у државној служби. Довољно да напише књигу *Заробљени ум*, која га је прославила у свету. Јер неслугање са тадашњим владајућим системом писци у Пољској су изражавали на разне начине. Између осталог, кроз објављивање својих дела у самиздату или чешће онако како су написана у значајним издавачким кућама, у великим тиражима и уз баснословне хонораре. Што потврђује и случај нашег Миодрага Булатовића, чије су књиге на пољском излазиле у тиражу од 50.000 до 100.000, уз хонораре какве није имао ни у једној другој земљи. Осим добијања пристојних станова, писци су могли током године да летују или зимују у бројним државним домовима одмора у планини или на мору. Могли су да путују с делегацијама писаца у иностранство или на Запад, да тамо хвале своју државу и њену културу.

Путовао је и Ружевич, али у земље као што су Мађарска, Кина, Југославија. Да би посетио једног од својих првих преводилаца, Петра Вујичића, који је живео и радио у Новом Саду, 1958. године на путу за Кину возом, свратио је на неколико дана у Нови Сад. Петар, неимајући властити стан, изнајмио му је собу близу стана који је сам изнајмљивао. Радио је у Матичиној библиотеци до три сата. После тога ишли су на ручак, а увече шетали центром Новог Сада. Петар није могао да прима свог аутора у свом стану

ни када се преселио у Београд и коначно добио гарсоњеру у Чика Љубиној 6. Ружевић је боравио у Београду 2-3 пута на позив својих издавача, који су му обезбеђивали смештај. Организовали су му и књижевне вечери, које није волео. Није их волео ни његов српски преводилац и због тога у њима није учествовао. На једној књижевној вечери у Дому омладине Ружевић је седео окренут леђима публици и није одговарао на њена прилично бројна питања. У Београду, иако је становао у хотелима у најужем центру града, уопште се није сналазио. Петар је долазио, рецимо, у Палас или у неки други хотел у коме је овај био смештен, да би га водио на ручак у хотел Москву. После ручка враћао га је у њега, што га је довело до нервног растројства, с обзиром на то да му је Ружевић више пута дневно и телефонирао, не поштујући његов распоред времена.

Пошто је то био последњи Ружевићев боравак у Београду, његов издавач Народна књига, која је 1987. објавила избор из његове поезије насловљен са *Трауматска љича*, приредио му је ручак коме је присуствовао и Васко Попа, с обзиром на то да су се више пута сретали у Немачкој, у којој су обојица превођени, објављивани и награђивани, коме је Ружевић посветио песму „Вршачка елегија”.

Након одласка Ружевића више нико није реметио Петров распоред времена: Рад на превођењу од 7 увече до 5 ујутру. Спавање од 5 ујутру до 12 часова. Од 12 до 15 ручак, општење с издавачима, радијом и пријатељима. Од 15 до 19 сати кратак одмор и читање часописа и књига који су му из Пољске и париске Културе пристизали готово свакодневно. Свако читање доносило је нову идеју за превођење.

Последњег дана у Петровом животу, у суботу четвртог децембра 1993. свратила сам код њега с храном коју сам му припремила за тај дан, јер је то било време једанаестогодишњих санкција, велике немаштине, а и његове немогућности да излази сам и нешто купује и себи кува. Поред хране, донела сам му и пољски часопис *Дело (Twórczość)*, у коме се налазила Ружевићева песма „Ко је песник”:

КО ЈЕ ПЕСНИК

Песник је онај који пише песме
И онај који не пише песме

Песник је онај који збацује окове
И онај који их себи ставља

Песник је онај који верује
И онај који не може да верује

Песник је онај који је лагао
И онај кога су лагали

Онај који је пао
И онај који се диже

Песник је онај који одлази
И онај који не може да оде

Након завршетка читања, очекивала сам уобичајену Петрову реакцију. Оцену песме. Није уследила. Када сам устала и пришла кревету, иза писаћег стола с бројним фасциклама и књигама, писаћом машином, на коме је лежао, на његовом уснулом лицу, угледала сам благи смешак. Иако је годинама, од детињства боловао од астме, доживео је лаку смрт. Нисам се придржала обичаја који је налагао склапање очних капака упокојеном. Телефоном сам о смрти најпре обавестила Драгана Лукачева, његовог сестрића. Затим једног по једног, остале пријатеље. На крају, оближњи Дом здравља и Погребно предузеће. Сахрањен је у родном селу Бољевци, које се налази на Сави, близу аеродрома. На српско-словачком гробљу, поред оба родитеља.

Његов сестрић Драган Лукачев, професор Шумарског факултета, касније нас је обавештавао о годишњицама Петрове смрти. Десетак година окупљали смо се покрај његовог гроба чистећи гроб од увелог цвећа и изгорелих свећа од претходне године. Мој допринос сећању на Петра састојао се и у мом десетогодишњем раду на његовој библиографији, чији завршетак није доживео. Међутим, сазнавши како се на Београдском Филолошком факултету може магистрирати, чак докторирати на библиографији, у овом случају мојој, нисам је објављивала. Нити ћу. Слала сам је појединачно Петровим ауторима. Између осталих, и Тађу, како Ружевића зову његови најближи. Намеравам да је уз свој потпис објавим и уз овај избор Ружевићеве поезије, у мом преводу. Нажалост, не и у Петровом, с обзиром на то да не могу да дођем до Ружевићевих раних збирки на пољском и у садржају поред наслова песама на српском дам и на пољском, као ни да проверим редослед песама у збиркама на пољском.

Ружевић је рођен 9. октобра 1921. године у Радомску, у централној Пољској, у скромној чиновничкој породици, од оца Пољака и

мајке Јеврејке. Имао је старијег брата Јануша и млађег Станислава. Јануш је био страстан читалац књижевности и писао песме. Осећао је књижевни таленат млађег брата и усмеравао га ка бављењу књижевношћу. Учествовали су и у рату. У Земалској, антикомунистичкој армији. Пред сам крај рата, Јануш је погинуо, што је представљало велики губитак за Тадеуша. Па ипак, већ 1944. године објавио је своју прву збирку *Шумски одјеци*. Збирка се није састојала само од поезије већ и од песничке прозе, хуморески, интервјуа, писаним у патриотском духу током рата. Његов прави деби, поезија писана у духу експресионизма, насловљен је са *У ђесак*.

Године 1945. упознао је у Ченстохови, у већем и значајнијем граду од Радомска, у редакцији часописа *Прейорог* Јулијана Пшибоша, најзначајнијег припадника међуратне Краковске авангарде. Овај му је помогао да положи велику матуру и на Јагелонском универзитету у Кракову упише Историју уметности. Ту је приступио групи песника Краковска неоавагарда, у којој је упознао будуће велике уметнике: Тадеуша Кантора, Жежија Новосјелског, Казимјежа Микулског, Анджеја Врублевског, Анджеја Вајду и др. Студије Историје уметности због соцреализма није завршио, али је почео да објављује песничке збирке. *Немир* (1947) и *Црвена рукавица* (1948), које су изазвале шок у поезији тог времена. Песма „Спасен” навела је Чеслава Милоша, који се након завршетка рата преселио у непорушени Краков, на дискусију о Адорновој тврдњи да се после Аушвица не може стварати ништа уметнички аутентично. Што је Ружевић својом поезијом и схватањем послератне уметности уопште оповргавао.

Да није тако, потврдио је на примеру поменутих Ружевићевих збирки и Казимјеж Вика, један од најзначајнијих професора књижевности Јагелонског универзитета, тврдећи да поезија објављена у Ружевићевим послератним збиркама није писана под утицајем Елиота, Паунда, катастрофиста, имажиста и других праваца већ на основу властитих животних искустава.

Да би избегао даље, неосноване критике себе као песника и своје поезије Ружевић је замолио Јулијана Пшибоша, првог послератног председника Савеза пољских писаца, да га препоручи за стипендију у Паризу, где ће се упознати с тамошњим песницима и њиховом поезијом. И поред искрене Пшибошеве препоруке, стипендију за Париз није добио. Ускоро затим, додељена му је стипендија за Будимпешту, у којој је провео скоро годину дана. На срећу, током тог боравка упознао је авангардне мађарске песнике, што га је подржало у веровању да није наступио крај поезије.

Вративши се из Будимпеште и не завршивши студије Историје уметности, није добио запослење и смештај у Кракову већ у

западној Пољској, у граду Гљивице. Ту се оженио Вјеславом Козловском, са којом је изродио синове Камила и Јана. Тек после Стаљинове смрти 1953. године, почео је и он да користи књижевничке домове одмора на Балтику и у Татрама. Био је члан Савеза пољских писаца, мада у његовом раду до краја живота није учествовао. Писао је и даље поезију и објављивао је у часописима и збиркама: *У кашики воде*, *Немир*, *Пеј њоема*, *Време које њролази*, *Равница*, *Сребрни клас*, *Форме*, *Разјовор са свешћеником*, *Зелена ружа*, *Глас Анонима*, *Нишћиа у Просјеровом њлашћу*, *Лице*, *Падање*. *Нон-сћој-шожу*, *Треће лице*, *Рејшо*, *Поезија*, *драма*, *њроза* (избор), *Душћиа*, *На њовршћини* и *у средишћу њоеме*, *Поезија*, том 1–2, *Барелџеф*, *Увек фрајменћ*, *Увек фрајменћ*. *Recycling*, *Мајка оглази*, *Професоров ножћ*, *Сива зона*, *Излаз Осмеси*, *нешћо од њоја* у сну, *Учење ходања*. *Gehen lertem*, *Две сћране мегаље*, *Кући мачку у џаку*, *Work in progress*, *Истћорија њећ њесам*, *То и оно*, *Несћјање*, *Песме* и *њоеме објављене* у „Делу” (1946–2005); драме: *Карћојшека*, *Лаоконова ѓруја*, *Сведоци* или *Нашћа мала сћабилџација*, *Изашћо из куће*, *Смешћни сћарчћ*, *Шћајетћи* и *мач*, *Сћара жена излеже*, *Прекидани чин*, *Рајски врћ*, *Четћвороношћке*, *Бели брак*, *Оглазак гладника*, *Природни ѓрирасћ*, *Смрћ* у *сћаром декору*, *У њесак*, *Клојка*, *Разбацана карћојшека*, *Пушћач*.

Писао је и драме, које су извођене подједнако у пољским и страним позориштима, јер је 1956. наступила тзв. Гомулкина југовина. Захваљујући њој, настао је веома важан часопис *Савременостћ*, који је, углавном, окупљао песнике рођене тридесетих година, који нису учествовали у рату. Објавивши збирку насловљену са *Сабрана њоезија* Ружевић је од стране критике третиран као „млади класик”. Није прихватао ту одредницу, јер је и даље писао поезију у духу авангарде, а драме у духу театра апсурда. Задржавши за своју личност одредницу *нико*, коју су неки критичари упоређивали с позном Милошевом песничком збирком насловљеном са *То*. Та два песника нису никада имала ничег заједничког нити је њихова поезија настајала у исто време као авангардна. Милош је у међуратном периоду припадао вилњанској групи Жагари, која се сматрала авангардистичком, тачније, катастрофистичком, која се угледала на Краковску авангарду, чији ниво никада није постигла. А после завршетка Другог светског рата није наставила у авангардистичком духу.

Почев од *Карћојшеке*, Ружевић долази до „револуционарног открића”, до света као „ђубришћа”, при чему посебно место заузимају његове формистичке поеме *Зелена ружа*, *Нишћиа у Просјеровом њлашћу*, *Пријрема књижевне вечери*. Док је 2016. објавио албум насловљен са *Ђубришћие*, који је настајао током последњих

година песниковог живота и приказује га како износи ђубре из куће на оближње ђубриште на ивици једног од вроцлавских паркова. Тај пут, ту врсту хепенинга, снимао је Ружевићев пријатељ и вроцлавски фотограф и фоторепортер Централне фотографске агенције Адам Хавалеј. Објавио је и књигу *Разбацана кариоџека. Фоџоџрафско џуџовање с Ружевићем*, у којој је текст о Хавалеју, у виду интервјуа написала Јоланта Ковалска, изневши да је Ружевића упознао 1986. године у вроцлавском Пољском позоришту у време рада на представи драме *Разбацана кариоџека*. Да је Ружевић волео шетње по Вроцлаву и да су почели да шетају вроцлавским парковима и околином, да је током тих шетњи Хавалеј снимао Ружевића, када му је овај допуштао. Ружевић је временом почео да га позива и на своја путовања по Немачкој, где га је снимао са немачким писцима, посебно са Гинтером Грасом.

Хавалеј се заинтересовао и више деценија пратио је најзначајнија достигнућа пољског позоришта, фотографишући позоришна остварења Хенрика Томашевског, Жежија Гротовског, Жежија Гжегожевског и Тадеуша Ружевића. Године 2011. је објавио избор фотографија насловљен са *Ружевић*, пратећи га и фотографишући током 30-их година, мада Ружевић није допуштао „приватно фотографисање” сваком фото-репортеру и новинару. Сарађивао је искључиво с људима у које је имао поверење. Из тог разлога је позивао Хавалеја и у своју кућу, да би га фотографисао како ради, чита новине, одмара се... Тако је настала серија тзв. „природних фотографија”. Мада је Хавалеј вршио строгу селекцију фотографија које је објављивао. Снимао је и Ружевићеву представу *Разбацана кариоџека*. Пре снимања Хавалеј је представу гледао неколико пута, да би се добро припремио за снимање. Пробама је присуствовао и Ружевић, не као посматрач већ у више улога: као аутор, режисер, донекле као лик и глумац. С обзиром на све то, затражио је и снимак с целокупним позоришним ансамблом, на коме је заузео средишње место, мада је, по мишљењу фотографа, у поменутој улози током проба на сцени био веома скроман. Само је износио своје мишљење о новој варијанти *Кариоџеке*, којој је придодао још једну, млађу личност, представницу послератне, комунистичке Пољске.

Поред позоришта, Ружевић је повремено посеђивао Велику пијациу на Тргу слободе у Вроцлаву, на коју су долазили Руси и Украјинци, који су продавали све, између осталог, војне униформе руских војника који су годинама као чувари реда боравили у земљама Источног блока. Једном приликом, набавио је униформу црвеноармејца и затражио да га Хавалеј сними у њој, сматрајући да „уметник живи тренутком”, да постоји и „позориште књижевности”

у коме писац игра извесну улогу, што га је могло довести на поми-сао да *Картиошеци* дода још једну личност, из новијег времена.

У књизи *Ћубриште* налазе се бројне Ружевицеве фотографије на којима износи ђубре из свог стана, иде све до ђубришта с кантама из којих испада ђубре, које песник разгледа, затим се враћа преко запушеног парка са ненегованом травом, уништеним клупама, пустог. Осим фотографија, у књизи се налазе и текстови пољских књижевних критичара и теоретичара: Јацека Лукашевича, Анджеја Скренда и Витолда Каницког. Књига се завршава разговором Јарослава Боровјеца с фотографом Адамом Хавалејом, у коме Хавалеј објашњава да је, по њему, фотографија главни медијум за приказивање и тумачење стварности, особито у домену културе и спорта, док је за неке друге то политика и много шта друго.

Хавалеја је за позориште заинтересовала његова школска другарица Марија Денбич, која је радила у вроцлавском Пољском позоришту и знајући добро немачки, била често Ружевицева пратиља током боравака у Немачкој. Први његов портрет направио је 1986. у поменутом позоришту, када је Ружевич у паузи пробе *Разбацане картиошке* пио чај, због чега је фотографија названа „Ружевич са шољом чаја”. Из тога произилази да сусрети фотографа и Ружевича нису били повезани само с фотографисањем, већ, пре свега, с дугим разговорима о људима, породици, Пољској, политици, историји... Оно што га је изненађивало током тих разговора јесте да Ружевич никада никог није осуђивао ни због чега већ је био толерантан, што се ретко среће међу писцима. Ни Хавалеј није био само фотограф. Ишли су у шетње по вроцлавским парковима и ван Вроцлава. Како сам каже: „Фотографије су настајале узгред, у званичним и приватним ситуацијама.” Због тога су уникатне, чега данас, с обзиром на нову технику, нема. Као што нема ни оне спонтаности захваљујући којој се неке теме, као ђубриште, могу одговарајуће обрадити. У тим случајевима Ружевич је, према Хавалеју, био креатор. А фотографије као записи хепенинга, говоре о свету и његовој „изградњи” од отпада и остатака света, што указује на то да живот на планети Земљи није само деструкција. То по његовом мишљењу посведочује и данашња мода која је често комбинација старог и новог, боја које се не слажу, као што се ни типови људи не слажу, а ипак контактирају, што је Ружевич почео да схвата још у раној младости, како на личном, тако и на уметничком плану, оставши до краја авангардиста. Поживевши прилично дуго и никада јавно не зажаливши што није добио Нобелову награду, нити замеривши што ју је уместо њега добио Чеслав Милош, који је непосредно после Другог светског рата учествовао у власти. Напустивши је и написавши на основу властитог искуства књигу

Заробљени ум, али не прогласивши себе „кетманом”, која је преведена на бројне језике, донела му новац, којим је купио кућу у Француској, у којој је с породицом живео све док није добио америчку визу и запослење у Америци на Беркли универзитету у Лос Анђелесу, на коме је са завршеним предратним Правним факултетом у Вилну предавао руску и пољску књижевност. Године 1980. добио је Нобелову награду, која му је омогућила повратак у Пољску и поновно објављивање својих дела, најпре боравке на промоцијама своје поезије, а последњих десетак година живота и трајно пресељење у Краков. Добио је од града у улици Богуславског стан, у најужем центру, као и могућност објављивања поезије и есеја у часописима и издавачким предузећима, као и бројних разговора с другим пољским писцима, теолозима и филозофима, којима је придаван велики значај. Такође, оснивање тзв. Милошевог фестивала поезије Исток–Запад, којим се касније бавио Адам Загајевски. На крају помирење са Збигњевом Хербертом у вези са Милошевом изјавом у Америци да је Пољска после Другог светског рата требало да постане тринаеста совјетска република, што је Херберта погодило и довело до туче и дугогодишњег прекида међусобних односа. Прешавши преко тога, и за следећег нобеловца уместо Херберта предложио је Јосифа Бродског, а касније уместо Херберта и Ружевића Шимборску.

Међутим, Милоша није радо прихватао ни оснивач ни главни уредник париске Културе, најзначајнијег пољског емигрантског часописа и Књижевног института Жежи Гједроиц. Није га прихватила ни бројна лондонска емиграција, највише због Милошеве „неосноване критике међуратне Пољске”, послератне осуде комунистичке Земаљске армије, чији чланови су после завршетка Другог светског рата сурово кажњавани и пријатељства с Анђејевским, кога, такође, није осудио због сарадње с комунистима. На крају, и поред извесних супротстављања, сахрањен је у Крпти за заслужне у Паулинском манастиру на Скалки у Кракову. Док сахрану у истој Херберта и Ружевића ником није пало на памет да предложи. Година 2011. проглашена је стогодишњицом Милошевог рођења и слављена широм Пољске и Литве. И у вези с тим, објављен је низ књига о Милошу, о његовом животу и делу. Међу најзначајније спада обимна *Биографија* Анђеја Франашека и ништа мање вредна *Библиографија Чеслава Милоша*, дело дугогодишње Милошеве секретарице Агњешке Косињске. Док се Фестивал поезије Исток–Запад данас назива Милошев фестивал, на коме се поред песника срећу и преводиоци и пољски, литвански, белоруски и украјински издавачи, Милошев архив је поклоњен Народној библиотеци у Варшави.

За сваку похвалу је, међутим, Милошева марљивост. Будио се у четири ујутру. Читао до шест сати. Писао до поднева. Тако до смрти. Што је одлика и других пољских писаца, међу њима и Ружевицева. О томе посебно сведоче његове „касније” песничке збирке и драме, посебно помињана *Разбацана кариошка*. Године 1921. широм Пољске прослављена је и његова стогодишњица рођења. Лепо је и он поживео. Умро је у 93. години, радећи, такорећи, до последњег часа или како је рекао критичар Јануш Джевуцки: *Песник не одлази*. Испуњена је његова жеља да буде сахрањен у Карпачу близу Вроцлава, која гласи: „Желим да будем сахрањен у земљи, блиској моме срцу”. Један од критичара који су се бавили Ружевицевим животом и делом, Тадеуш Древновски, између осталог, посветио му је 2002. године дело насловљено са *Борба за дах. Био-поетика о књижевном стваралашћу Тадеуша Ружевића*. Док су 2007. године Ирена Буркот и Малгожата Бједа објавиле библиографију превода његових дела, насловљену са *Ружевицева дела у свету*, односно библиографију превода његових дела до 2007. године, на основу које сазнајемо да је превођен на педесетак језика. Између осталих, врло исцрпно на српски.

Београд, 19–21. 11. 2022.